

Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan

ANDER LAKARRA ANDRINUA
(E.H.U.)

Abstract

This paper is intended as a general introduction to some of the Basque linguistic ideas and thoughts of the XVIIIth and XIXth centuries. First the relationship with XVII-XVIIIth century European linguistics is considered. At the time information about the variety of natural languages had spread out in Europe. The author also tries to account for some of the notions inherited from the Basque apologists: tubalism, systematic explanation of toponimes by means of Basque, etc. Finally the value of some vascologists (especially Larramendi and Astarloa) who overcame simple apologism in a significant way is recognized.

Ez dakit nik esan gogo dudana zuzen aditzera ematen duen «Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan» izenburuak. Egia da, izan ere, apologien eta gramatiken aipamena barra-barra agertuko dela gure kontakizunean zehar. Era berean, aurretik ezarritako mugak, goitik eta behetik, Larramendik 1729. urtean argitara eman zuten *El imposible vencido*. *Arte de la Lengua bascongada* eta 1850 aldera Louis Lucien Bonaparte printzeak hasiera eman zion ikerketa aroa lirarteke. Bi marra hauek euskal hizkuntzalaritzaren hiru atal berezi ohi dituzte. Neri dagokit* bitarteko horri gainbegiratu bat egitea. Esan behar dizkizuedanak ez dira bestalde denak nik asmatuak; lan ezagunetan sakabanaturik aurki ditzake zaletuak¹ hemen bildu dudan gai asko.

Berez datorkio XVIII.ari aurreko mendeetako jakituria bildu eta ezagutarazteko apeta bizia. Ez da, horregatik, harritzekoa Diderot eta D'Alambert-ek 1751 eta 1782. urteen bitartean plazara zuten *Encyclopédie* sonatua, aldi hartako lanik gailenena askoren ustetan, bilduma bat izatea. Eta ez hutsetik sortua, Bacon, Locke, Descartes, Spinoza, Newton, Leibniz eta beste hainbat XVII.eko zientzilariren uztak ezarri bait zion eustazpia eta abiada eman Arrazoiaren Mendea deritzanari. Zurrumbilo honen menpean sortzen dira Europa osoan zehar Kultur-areto eta Erakunde franko, maizenik errege eta agintariak eurak babesle direlarik. Europatik hagitz urruti —Frantziatik zehatzago, biak, Europa eta Frantzia, ia baliokideak bait ditugu darabilgun men-

* 1987ko EHUaren Donostiako Udako Ikastaroetan («Euskalaritza XVIII eta XIX. mendeetan») emandako hitzaldiaren testua da honako hau.

(1) Lan honen azken aldera datorren behin-behineko bibliografia lagungarri izan dakizuke, irakurle, gaia ezezaguna irudituz gero. Gurearekin batera eskeintzen zaizkizu, nolana ere, ikastaroaren barrena luze eta sakonago jardun zutenen emaitzak.

de honetan— loratu ziren halako Erakundeak bere kabuz bizi zen Espainian ere. 1712an, esaterako, Biblioteca Nazionale, eta hurrengo urtean Villena-ko markesa zen Martínez Pacheco aitzindari zuen jakitun talde batek Real Academia Española de la Lengua delakoa erditu zuen. 1726 eta 1739 bitartean bere *Diccionario de las Autoridades* osatzen duten sei liburuki mardulak eman zituen argitara Erakunde honek². Handik laster, bi urteren buruan, bizkiak agertzen dira *Ortografía* eta *Gramática*.

Erakunde hauen ezpalekoa dugu, gure euskal baratzera itzuliz, artean Peñaforida-ko kontea zen Xabier Maria Munibek 1765.ean antolatu zuen Elkarte, Sociedad Vascongada de Amigos del País delakoa hain zuzen. Euren hegalean hartu zituzten Azkoitiko jauntxoek, asti orduetan betegarri, latin, frantses, geografia, historia eta fisika irakasketak besteak beste, eta beraien laguntzari esker egokitu zen Bergaran jakintza berriez kutsatutako Liburutegia. Gezurra badirudi ere, ezin esan dezake gauzen berri dakien edozeinek halako antolakizunek Euskal-Herrian ospe handirik iritsi zutenik. Banakako saioei ere, Larramendirena barne, ez zitzairen gorde beharko zuketean begirunea, ikusiko dugun legez.

Ezbairik gabe, beste zientzia edo jakintza arloetan gertatu zen bezalaxe, XVIII. mendeko linguistikaren (edo, zehatzago, artean itxuratzeke zegoen hizkuntzalaritza antzeko jakintzaren) aurrerapide nagusia ordura arteko hizkuntz ezagutzekin egin zen bilduma da. Hortaz, hizkuntza ezberdinen deskribapenak berebiziko gorakada ezagutu zuen. Eta gutxien espero zitekeen bidetik inoiz edo behin:

- (a) Gormutuen heziketarako egindako saioek argitu zituzten, zeharka bazen ere, zenbait auzi, hizkuntzaren jabekuntzarena behinik behin. Ezagunena, eta aipatuena aipatzearren, *Escuela española de sordomudos, o arte para enseñarles a escribir y hablar el idioma español*, Madrid, 1795³.

Gertuago, Astarloak bere herritar gormutu bati jazotakoa hautatu zigun⁴.

- (b) Kristau fedearen hedapena⁵ da bigarren bidea. Aurreko bi mendeetan ere, bazen Europan, Ameriketako misiolarietako esker batipat, hizkuntza ezezagun askoren berri. Izan ere, lurralde haietara ailegatu ziren apaiz, fraile eta misiolarietako bertako hizkuntzetan eman behar zituzten dotrina eta kristau ikasbideak, inditarrak beren federa bilduko bazituzten. Honela eratu ohi dira gramatika, hizkuntz-katalogo eta hiztegiak. XVIII.ean, berriz, Afrikan eta, batez ere, Asian kristau gune berriak sortuko dira edo zaharrak hazi. Hizkuntz berezitasunari dagokion informazioa ugalduz doa honenbestez. Hona nola jantzi zezakeen jakituria jaso berriak gramatikagilearen ikasgaia:

...conocen [la ch] los Araucanos, los Quinchuas, los Aimaros, los Mojos, Bascongados, Mobibas, Españoles, Itomanos, Guaranis, Tupis, Chigitos, Bilelas, Abi-

(2) Orpotik jarraitu bide zituen Larramendik Academiaren urrats guztiak, eta hauek ditu gogoan bere lanari ekiteko orduan: «Para acabar de conocer esto (...) no ay mas que hacer reflexion à las gradas, por donde enfin ha subido la Lengua Castellana á tener un Diccionario rico, y abundante, qual es el de la Real Academia Española. Hombres doctos, è instruidos en esta Lengua empezaron à sacar Vocabularios, y Thesauros, unos despues de otros; trabajaron mucho, pusieron toda la diligencia posible: se hicieron dignos de alabanza, por aver abierto este camino a los venideros». (Larramendi 1745: li).

(3) Antziningo ere jarri zion arretarik hizkuntzalaritzak gormutuen hezibideari: 1669 urtekoa da, esate baterako, W. Holden-en *Elements of Speech, an Essay of Inquiry into the natural production of letters* eta darabilgun gai honetaz mintzo da lan honen eraskina (cf. Mounin 1974: 133).

(4) Agustin Maguna gormutuaren hezibidea du kontakizun. Durangar argi honek idazten eta patxadaz ahoskatzen ere ikasi omen zuen, herriko botikaria maisu zuela (ik. Astarloa 1883: 54 hh).

(5) a) Erljio proselitistena orobat, (cf. Mitxelena 1972a, 30); b) Jakina denez, bada oraindik hirugarren bide bat, hots, jesuitek, gogoz beste, ibili zutena 1767 geroztik. Delako urte horretan Italiaratu bait zituzten Espainiatik bidalitako jesulagun asko. Gisa honetan, beraien Lagundiko kideak berriemaile

pones, Quiriris, Jaruros, Caribes, Jamanacos, Mejicanos, Otimitas, Hiaguair, Californianos, Groenlandeses, Taraumaros, Opatas, y qué se yo cuantas naciones más (Astarloa 1883: 133-134).

Euskal apologia eta gramatikaren ezaugarri eta bereizgarrietan sartuz gero, ezin soma daiteke funtsezko aldaketarik XVIII. mendekoetan, ez eta XIX.ekoetan ere hein handi batean. Lehengo eta betiko lelorak dator euskalaritza, hots, Andres Poza ordunarraren garaiak⁶ haizatu zuen Vasco-Iberismo delako hartara.

Aspaldidanik esana, huskeria batzuek gora behera, berriz egiaztatzeko dema dago:

- a) Tubalismoa, esaterako: «todos comunmente son de sentir que nuestra España no tuvo otro Poblador, que à Tubal» (Larramendi 1728: 11).
- b) Edo euskarak penintsulan ustez izan zezakeen erabateko hedadura: «Sentemos (...) que la Lengua Bascongada en aquellos primitivos tiempos fue lengua comun y universal de todos los Españoles» (Ibidem, 10), beste inoren itzalpean, ez eta parean ere, egon beharrik gabe.

... siendo cierto que el Bascuence es Lengua primitiva de España, y por otra parte, que ay en todas las Provincias della tantos vocablos Bascongados en nuestros montes, países, ríos, y en el mismo Romance, se sigue que los vocablos, de que habla la objecion, no son de algun otro lenguaje antiguo, sino de la Lengua Bascongada, aunque del todo desfigurados con la sucesion de los siglos (Ibidem, 14).

Esangai zaharrak eta, lehen begiratu batean bederen, arrazoibide eta helduleku zaharrak, aurreko apologi tradizioak erabiliaz agortu zuen etimologia eta toponimia-ko hitzen bidea, hain zuzen ere⁷; honi ekin ohi zaio etengabe⁸. Bide horretatik, perla bat edo beste ilki zitzaion Larramendiren luma trebeari⁹, neurri eta tamainaren batere beldurrik gabe. Eta halako franko jakia, barre-iduria sekula galdu gabe ordea¹⁰.

Baina bego horretan Larramendiren traza itxuragaiztotu duen etimologiarako isuria. Bada besterik ere. Vasco-Iberismoaren teoria abiapuntu dutelarik, zerbait ge-

zituztela alegia, mundu zabaleko hizkuntz jakingarriez hornitutako Hizkuntz Katalogoak osatu zituzten zenbait jesuitak (Hervás-ena lekuko).

(6) Ik. Andrés Poza-ren *De la antigua lengua, poblaciones y comarcas de las Españas*, Bilbon 1587. urtean argia ikusi zuena. Egilearen eta liburuaren gainean berri ugari aurki ditzake irakurleak oraindik orain J. Gorrotxategi irakasleak plazara duen lanean (Gorrotxategi 1987).

(7) «...Oihenart, Echabes, Poza, Garibay, Moret, Cortés, Henao y otros Autores hazen una larga induccion de nombres Bascongados, que ay esparramados por los montes, rios, ciudades, pueblos de todas las Provincias de España» (Larramendi 1728: 22).

(8) «La controversia, que ay sobre este nombre de *Ibéria*, con que antes se llamó a España, o *Ibéros* los Españoles, no tiene dificultad para mi, teniendo por cierto, que son nombres Bascongados. Por que este nombre *Ibéro* tiene tres deducciones muy propias: ó viene de *I-béro* tu eres calido, ó de *Ibay-beró* rio calido, ó en fin de *Ur-beró* agua calida con la mutacion frequente de *u* en *i*». (Larramendi 1728: 25).

(9) «Lo que diran algunos, que es licencia, que he tomado en el Diccionario es, que en las voces Castellanas compuestas que empiezan con *des*, y con *con* doy por correspondientes otras Bascongadas compuestas con la misma preposicion *des*, y con la posposicion, ó terminacion *quida*, *quidea*, *quidatu*, que es novedad contra el uso. Pero la satisfaccion es pronta, y facil. El *des* de que el Castellano compone tantas voces, creo yo, que es del Bascuence, aunque no aya estado en uso con tanta extension, como en Castellano. Está corriente en todos los Dialectos en las voces *deseguín*, *desorduz*, *deslayan*, *deshonra*, *desohorea*, que son Bascongadas. Siendo pues suyo el *des*, doy al Bascuence lo que es suyo, no porque no tenga modos de decirlo, sino para que tenga tambien este, y quede mas abundante». (Larramendi 1745: L).

(10) «...zinez da barregarria, eta are urrikalgarria, ikustea nola Covarrubias eta Academiako jakitunak, lanean izerdia dariela, jartzen diren hitzen jatorria bilatzen: zenbat bihurrikeri ez ote dizkie egingo haietara Arabiera, Hebraiera, Grekoa, Latera, Frantzesia edo Italiararengandik jaio ditezela (...) Nik, nere kabuz eta

hiago iritsi nahi zuten gure hizkuntzalariek, Larramendik eta Astarloak behinik behin. Gauza jakina da Errenazimenduarekin batera sortzen dela European ardura berri bat, alegia, herrialde bakoitzak bere nortasuna, eta batez ere ezberdintasuna, eraikitzekeo irrika. Ez zaio hainbeste axola egiazko edo alegiazko argudioak eskuratzen diren¹¹, norbere herritarren izen ona puztuko bada: sasoi eta giro horretan koka daiteke, hizkuntzari dagokionean, apologien betebeharra. Hurrengo mendeetan zehar Europako hizkuntzak —ingeleza, frantsesa, gaztelera, italiara... zein bere era¹²— latinarekiko jauzia eta bitartea areagotuz eta zabalduz doaz. Arestian esanaren arabera, Europako kultur-hizkuntzen artean, eta merezi onez, «prima donna» berria sortzen da, frantsesa alegia. Kultur-hizkuntza diogunean haxe adierazi nahi da, hots, kultur edukinak eratu, zaildu eta aditzera emateko gauza den hizkuntza.

Halaber, beste gupil bat emango diote apologia lanari ondorengo hizkuntzalariek: Arte edo gramatikak ontzeari lotuko zaizkio aurrerantzean. Halaz ere, gramatika eta apologiaren arteko muga ez da hain erraza bereizten; aitzitik, berandu arte irau zuen, du, akats honek¹³.

XVIII. mendeko gramatiken nolakotasunari bagagozkio, hona maizenik jorraturiko puntuak:

1) Lehenik, arauemaile kutsu nabarmena dute. Bestela esan, laterazko gramatikagintzaren tradizioa eredutzat hartuz bi ataletan berezi dira:

1.1. Hizkuntza jakin, partikularren (euskararena, kasu) deskribapen zehatza eman nahi da aurrena. Gramatikagileak, horretarako, ideia nagusi bat du gogoan, hau da, hizkuntzak bere baitan daraman corpus zabala, bilduma baizik ez dela. Era berean, gramatika dateke corpus horren adierazle zuzena.

Beraz, *izen*, *izen lagun*, *posesibo*, *erakusle*, *aditz joko* eta abarren gehiketa edo batuketaren emaitza litzateke hizkuntza, eta honen berri, atalez atal, eman behar du gramatikak¹⁴.

1.2. Ondoren, hizkuntza «zuzen» eta «akatsik gabe» erabiltzeko erregelak eman ohi dira, idatzizkoan batez ere. Begien bistan da, ordea, nahaste handia sor daitekeela honetatik, *de facto* eta *in debito* diren irizpideak ez bait dira beti bereizten («una continua confusión entre lo que es y lo que debería ser [...] lo que falta es una clara delimitación entre ambos campos» (Mitzelena 1954: 199), ez eta maizenik ere.

2) Ortografiak leku berezia du ohizko gramatiketan. Eta lehen begiratu batean irudi dezakeen baino garrantzi haundiagoa du honek: ortografia hizkuntzaren egitu-

aldetik, eta batere nekerik gabe, bilatu dut haien etimologia euskararen bidez, egokia, esanguratsua eta adieraza zeharo». (Larramendi 1728: 36).

(11) «Iritzi guzti hauek ondo ulertzeko esan behar da errenazimendu garaiko obra gehienetan, nahiz autore apalengatik datozkigunetan nahiz egile zuhur eta azkarren lumeei zor dizkiogunetan, ez zela bakarrik egia ikerketa historiko baten bidez bilatzen zena baizik eta bakoitzak bere hizkuntzaren ospea eta goratzea». (Gorrotxategi 1987: 133).

(12) Hainbestez, aski jabetua zegoen Larramendi gramatiken beharrez, begien bistakoa iruditzen bait zitzaion euskalaritzak halako lanetan zuen gabezia; eta hala ematen du kezkabide horren fede: «Descubro aun otro fruto de mi diligencia en la oportunidad del tiempo, en que voy a sacar el Arte. Todas las Naciones andan muy solicitadas en pulir sus Lenguas, y depurarlas: cortan, añaden, mudan, con una faena mayor, que la de un Astillero. La Italia tiene su Crusca: la Francia su Académia de París: la Española su Académia de Madrid. Que mudanzas ha tenido el Frances! que adiciones! que diminuciones! Ya sale un Arte; no alcanza; ya sale otro; no acierta: salen siete y ocho Artes; y también se echan a pares y nones. (Larramendi 1728: 7).

(13) Ikus bestela nola zeuden kontuak gure mendearen bezperan. Honako hau irakur daiteke Parisko Societé de Linguistique-k 1886. urtean ezarritako arautegian: «Hizkuntzaren jatorriaz ez da txostenik jasoko inolaz ere»; ik. Mounin 1974: 23.

(14) Ik. Mitxelena 1972a eta Goenaga 1981.

raren islada zuzena baldin bada, eta hizkuntzalariak hizkuntzaren egitura eta egitura honen ezaguera aztertzeko azterrenak ortografian aurkituko baldin baditu, guzti hauek linguistikaren arazoak dira bete betean. Betor gogora, bestela, Meillet-ek esana: «benetan ziren linguista handiak idazkera sortu eta zaildu zutenak (...) hizkuntzaren egitura bait da idazkeraren ibilbidean urrats berriak sortarazi dituenak» (ik. Mounin 1974: 42). Beraz, hizkuntza jakin baten egituraren berezitasunaren kontzientziak ekar lezake ortografian gero azalerazten den aldaketa. Ikuspegi honetatik Astarloaren imintzioak ematen du oraindik zer pentsatu, eta zer ikertu ere.

Badakit jakin, hala ere, ortografia eta fonetika nahasiak agertu ohi direla maiz. Eta berandu arte¹⁵.

3. Port-Royal-eko gramatikagileen eskutik, eta lehenago ikusi dugun kutsu didaktiko edo arauemale honetatik, datorkio Europako gramatikalarietari erregularatasunaren seta. Zenbat eta erregularago den hizkuntza, are eta «hobe» izango da:

Y nadie me salga con decir, que no es perfeccion de una Lengua no tener excepciones en sus reglas; porque lo desmentiran todas las Artes. Las reglas de la Logica no fueran perfectas, si tuvieran alguna excepcion [...] Pruebase el aserto, por que en el Bascuence es falso el refran, de que *no hay regla sin excepcion*, porque ninguna de sus reglas las tiene. Prescribese algo à cerca del nombre; pues es verdadero para todo el nombre. Dice algo del verbo activo; pues... (Larramendi 1728: 106).

Erregularatasunari hertsiki lotua, beste ardura batek kutsatu ditu ohizko gramatikak, Sánchez Brozas-ek (ik. Lázaro 1985: 52) erakarrirako logikaren ardurak hain zuzen ere. Harrez geroz, gramatika logikaren morroi ibili da gehiegizko neurrian.

P. Goenagak gramatika sortzailearen ikuspuntutik aztertu du antzinako euskal gramatika (Goenaga 1981: 148-149). Berak aipatu ezaugarriak honetan bildu ditut nik:

- 1.- Antzinako gramatiketan oso leku urria ematen zaiola sintaxiari eta ugaria morfologiari, deklinabideari eta aditz jokoari nagusiki.
- 2.- Latinean eta inguruko erdaretan begiak jarririk idatziak direla. Erdaraz idatziak direla, alegia, eta are erdaraz pentsatuak ere.

Laburbilduz, beraz, hiru hauek, arauemaile kutsu nabarmena, ortografiari eskaintzen zaion tarte zabala eta gramatika moldeak erregularatasunez eta logikari dagokion zuhurtasunez eskeini beharra dira gramatikagintzaren ezaugarriak eta mugak. Baina «zientzia egitea» al da hori? Ezetz egingo nuke¹⁶ eta P. Goenagak aipatu lanean¹⁷ honelatsu uste du:

(15) Mounin-i sinetsi behar badiogu, Jakob Grimm-ek, esaterako, ez zituen garbi bereizten 1882. urtean (cf. Mounin 1974: 161).

(16) Aspaldikoak dira azken hitz hauek eta, badaezpada ere, zeuden zeudenean utzi ditut. Harrez gero izan dut, haatik, iritziok aldatzeko astirik. Izan ere, bitarte honetan, eta *Lingüística cartesiana*-ren berrirakurketari eskerrak batik bat, galdera horri erantzun egokiagorik ematen saiatu naiz. Chomsky-k dionari nagokio beraz: «...me parece que, en general, la crítica moderna de la «gramática filosófica» anda totalmente descaminada. Generalmente se considera que el error de esta posición consiste en su excesivo racionalismo, en su carácter apriorístico y en su falta de consideración por el hecho lingüístico [...] [sin embargo] los gramáticos universales de los siglos XVII y XVIII han realizado una contribución de valor duradero por el simple hecho de plantear tan claramente el problema del cambio de orientación de la lingüística desde una «historia natural» a una «filosofía natural», y al subrayar la importancia de la búsqueda de principios universales y de una explicación racional del hecho lingüístico, si es que hay que progresar hacia este objetivo». (Chomsky 1972: 120-123).

(17) Edozein modutara, errepara diezaiogun Mitxelena V jaun ezezagun bati emandako erantzunari: «Euskaldunek, nik uste —horrelako gauzak irakurtzeko gogoia duten euskaldunek— erdaraz badakite; irakurtzea nahi nukeen zenbait erdaldunek, berriz, ez dakite euskaraz». (Mixelena 1956: 157-163).

Heldutasunera iritsi diren zientziak (fisika eta kimika, adibidez) gogoan hartzen baditugu, taxonomia baino zerbait gehiago eskaintzen digutela konturatzen gara. Zientzia hauei ez baitzaie hainbeste interesatzen datu bilketa eta sailkapen hori (hori da taxonomia hitzaren esanahia), teoria orokorra, hots: datuak esplikatuko dituzten eta zenbait gertakizun berri alde aurretik iragarriko edo auresango dituzten *teoriak* baizik (140).

Noiz ezar dakioker, beraz, «zientzia egite horri», datu pilatze edo metatze hutsa ez den zer horri, muga eta epea? Mitxelenak dio (Mitxelena 1972a): «1800 arte dagoen aldi luze hori ez dela linguistikaren historian sartzen. Hura historia aurrekoa zen. Esandako urte horretan hasten baitzen linguistika zientzia bezala, guti-gora behera». Mitxelenak esana ontzat hartzekoa da gaur ere, «guti-gora behera» horrek arazoa zuritzeke uzten digun arren. Izan ere, gure artean loratu diren zenbait asmakizun —Astarloarenak datozkit bapatean gogora— begi berriz begiratu eta linguistikaren gaindegietara jasotzeko tentaldi larriak erne zaizkigu guri ere. Hau ere lehen esana dago, baina ez dut uste kalterik egingo duenik berriz esateak: halako gogoeta eta burubideak aintzat hartzea ez da bekatu latza, baldin eta halakoei balio historikoa egotziaz ez badira alperrik hanpatzen. Honakoak, damurik, ez dirateke «mendebaldeko linguistikaren iturburuak» (Mounin 1974: 76-77) («damurik» diot eta ez oharkabean, euskalaritzak izango bait luke bestela zer eskaini ugaria). Formula hauek, antzez eratuak badirudite ere, ez dira sekula ikerketa sistematiko baten aurrehipotesiak edo teoria tinko eta jakin bati itsatsitako eta ezin askatuzko atalak. Hizkuntzaren gainean egin litezkeen gogoeta guztien artean hauek bakun eta banan agertu zaizkigu, ezin ditugu honenbestez ernagarritzat jo.

Ohizko gramatika edo, nahi baduzue, gramatika tradizionalaren axaleko nondik-norakoak ematerakoan erabili diren ezaugarriek, urriak, batere ez orijinalak zenbaiten iritziz, izan dute nonbait euskal soinekoa. Beharrezko genirizkion biak, XVIII. mendeko Europa zabaleko hizkuntz irizpideak eta euskal emaitzak, elkarren hurbilean jartzeari, hura bait da lan honen xedea. Zazpi puntutan berezi dut datorren hurbil-saioa:

I. Aurrena, bi talde zehaztu beharra dago hizkuntzaren axola edo ardura hartu dutenen artean:

a) Batez ere apologistak zirenak, batetik. Apologia lanetan aritu dira zenbait historiagile edo euskaltzale kartsu. Sail honetakoak ditugu, besteak beste, Garibai, Poza eta Etxabe.

b) Gainerakoek, berriz, hizkuntzalari izena merezi onez iristeko, zenbait egiteko burutu behar zituzten aurretik. Hauek «hizkuntza» zeritzaten datu pilatze eta meta-tezak osatzen zuen Jakituria horren berri hiru txandatan ematen zuten:

- Apologiarekin abiatzen ziren estraina: Hizkuntzaren nortasun agiri antzean begiratzen zioten apologiari antzinakoek. Bestela esan, ez zegoen hizkuntza aintzat hartzerik (kanpotarrentzat adina hizkuntza berorren hiztunentzat ere) aurretik apologiarik ondu gabe. Prestakuntza lana deritzai honi.
- Gramatika zetorren bigarren txandan: hizkuntzak nola edo halako maila iritsi zuelako erakusgarri garbia zen gramatika. Era berean «metodo» edo eredu zehatza (hizkuntza basati edo ezjakinetan gertatzen ez zen bezala) biziarazi zuelako frogarria. Hain zuzen ere, gramatikatik zegoen zintzilik hizkuntza basatiak eta kultur hizkuntzak elkarrenganik nabarmen bereiztea.
- Bazirudien, azkenik, hiztegiak azpimarratzen eta burutzen zuela aurreko lanen ibilbidea¹⁸. Hizkuntzaren ondasunen kutxa izaki —modu ximple honetan adie-

(18) «Gramatikak eta hiztegiak osatzen dute kultur hizkuntzaren azpiegitura» (Sarasola 1986: 209-210).

razteko—, hiztegiaren eskutik abiatzen dira idazle belaunaldiak. Hala nola, Orixe eta haren taldekoak Azkuerenaren eskutik mende honetan eta, lehenago ere, Kardaberaz, Ubillos, Mendiburu Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren estalpean.

Gutxi izan dira euskalaritzan betegintasun honetara iritsi zirenak. Hiru bakarrik¹⁹, dakidanean:

- 1.— Etxeberri Sarakoa (*Lau-Urdiri Gomendiozco Carta...* eta *Escuararen Hatsape-nac*, apologiak; *Euskal herri eta Escualdun guztiei...*, gramatika; eta Larramendik bi egunez erabiltzerik izan zuen Hiztegi Laukoitza, eusk.-lat.-fran.-gazt. (Cf. Larramendi 1745: xxxvj).
- 2.— Larramendi (*De la antigüedad...*, apologia; *El imposible vencido*, gramatika eta *DT*, hiztegia).
- 3.— Pablo Pedro Astarloa (*Apologia de la lengua bascongada...*; *Discursos...*, gramatika eta, nahia haragi bihurtu ez bazuen ere, hiztegi baten hastapenak (Cf. Astarloa 1883: 551).

Oso kontutan hartzea merezi du aipatu lan hauek

a) segida kronologiko honetan kateaturik (apologia, gramatika, hiztegia) ematen zirela beti, eta

b) aurreneko maila edo egitekoa eskuartean izan aurretik begiz jota zutela bigarrena ez ezik hirugarrena ere. Bazutela, beraz, euren betebeharraren kontzientzia argia. Hona zer dioen Larramendik bere 1728. urteko apologian:

Estoi para dar à luz un Arte de la Lengua Bascongada [1729an emango zuena]; y que preveo crisis, y resultas, quiero prevenirlas con este escrito (1.or), [eta hogei urte beranduago gertatuko zenaren igarle]: Pues veamos, que ay por *mieto* en Bascuence? Esta es otra necedad frequentissima, que oyendome hablar del Arte, de su Syntaxis, y Prosodia, me salen con essa pregunta. Esperaos al Diccionario [1745ean plazara zuen *Hiztegi Hirukoitza*], y entonces os diré, como nombra el Bascuence à las cosas, pues esso no pertenece al Arte. (Ibid. 86).

Era berean, Astarloak bazebilen buruan hiztegia gramatika ontzera jarri zenean:

En el diccionario de este idioma que prometemos, verán en las voces onomatópicas y su análisis, la gran filosofía con que se condujeron en la adopción misma de las voces. (Astarloa 1883: 551).

Guztiarekin ere, eta lan bakoitzari zegozkion ezaugarriak eta mugak batere saldu gabe, apologia gantzuak lurrindu ohi ditu gramatikak eta hiztegiak gehiegizko neurrian. Pentsatzekoa da, beraz, apologi lana ez zela erabat eta hutsik hizkuntzaren maitasunak eragindakoa, harako «beharrezko eta nahitaezko» (Lakarra 1985) betebeharra soilik.

II. Axolagabea ez bederen. Oharkabean edo jakinaren gainean suertatu ohi ziren (XVI., XVII., XVIII. mendeaz ari naiz berriz ere) kenka edo nor-gehiagoka ezagun batzurekin zerikusi argia zutela diote²⁰.

(19) Eta, maila apalago batean, Pierre d'Urte donibandarra: lehen euskal gramatikaz (1712) gainera, latin-euskara hiztegi baten hastapenak zor zaizkio Urte-ri.

(20) «[...] oponer el vascuence al hebreo suponía plantear una confrontación entre «vizcaínos» y conversos cuyo resultado decidiría cuál de los dos grupos se asentaría definitivamente en el aparato administrativo del Estado». (Juaristi 1987: 19).

Aipatu mendeetan, XVI, XVII, —ez hainbeste XVIII.ean— bazen ahobatezko sinis-terik, hizkuntzalari kristautetan adina jentiletan sustraitua zegoena, hau da

- a) hizkuntza bakarra zela jatorrizkoa, alde batetik
- b) eta bakar hori, bestetik, hebraiera zela hain zuzen ere.

Eta nekez aurkituko dugu sasoi hartan iritzi honetatik, Leibniz kontentagaitza salbu, itzuri daitekeen jakitunik. San Agustín-ek berak, kristau iturri iraunkor horietara joaz gero, jatorrizko hizkuntza bakuna eta soila zenaren ustekoa genuen, gizonak, bere buruaren oneritzi eta handiguraren poderioz, Errautziaren ondoren xehatu zuen arte («Unam sane linguam primitus fuisse didicimus antequam superbia turris illius post diluuium fabricatae in diversos signorum sonos humanam dividiret societatem»). Zenbait menderen buruan, San Jeronimok hebraiera ikusiko du jatorrizko hizkuntza horretan («Initium oris et communis eloqui, et hoc omne quod loquimur, Hebraeam esse linguam qua vetus Testamentum scriptum est, universa antiquitas tradidit»). Sineskera hori, gainera, frogarrietan oraturik zerakusten. Hara zer zioen Francisco Sánchez Montero-k 1713.an: «es común sentir de graves autores que, si creciesen dos niños en tal sitio que no oyessen hablar persona alguna, ni canto de ave, ni voz de bruto, que naturalmente hablarían la lengua natural que es la hebrea, por ser la primera que recibio de la naturaleza²¹».

Guzti honekin hebraiera ageri da mendebaldeko gramatikagileentzako eredu ezin-utzizko, Larramendiren erkaketan argi asko ikus daitekeenez («eta hebraieraren pare doa euskara pendu honetan», dio etengabe). Ezin bestean, kristau fedearen atxikimenduak ez bait zuen beste aterabiderik utziko: «Una justa y debida atención à la divina revelación y el hallarse escrita esta en la lengua hebrea ha dado à este idioma un realce entre los católicos que la ha elevado sobre los demás. Todos le miran como el depósito de la comunicación con Dios» (Astarloa 1883: 530). Jaungoikozko hizkuntza izanak egiten zuen hebraiera akatsik gabea eta mintzabide zerutarra. Halaz ere, atzeko atetik, egin zaio, ez hebraierari, ezpada judutarrei eraso:

[Pero] el favor que mereció al cielo este pueblo no esta vinculado a su lengua. Los judios no dejaban su idioma cuando se apartaban por mil ocasiones de la amistad de Dios, y su lenguaje no les ha podido libertar del infeliz estado à que han sido reducidos (Astarloa 1883: 530-531).

Aditzera eman berri dudana zuzena baldin bada, bi alderdi berezi daitezke auzi honetan:

- a) Euskal monoteismoa deritzana, batetik. Dagoeneko Poza eta Larramendiren-tzat argi zirudiena, ilundu eta korapilatu egin zaigu berriz guri. Badakigu jakin, esaterako, mundua haiek uste zuten baino antzinagokoa dela, eta gora-behera handiak ezagutu dituela; esate baterako, euskaldunek ere, eta kristautuak izan aurretik —jabetu bait gara honez gero aski berandu kristautu gintuztela— bazituzten gogoko beste jainko batzu, Poza, Larramendi edo Astarloak ezagutu bide ez zituztenak. Izan ere, gure literaturan euskal monoteismoaren irudia zalantzan jarri zuen lehenbizikoa

(21) Cf. Lázaro, 111. Orrialde honetan bertan jaso du Lázaroek Psametiko erregearen pasadizua. Pasadizu ezagun honek —Astarloak ere badakar *Diálogos*-en— berebiziko arrakasta izan du hizkuntzalari-tzan Herodotok ezagutzera eman zuen egunetik. Hain zuzen ere, Psametikoarena eta antzekoez jabetu izan dira hizkuntzalariak *Zein da jatorrizko hizkuntza?* galderari erantzun asmoz. Adibidez, F. Sánchez Monteroren iruditan, «Aquellas voces que balbucientemente forman los niños, cuando comienzan a gorgear, se le oye decir: *ab, abb*, que (según San Pablo, *Epistola a los romanos*, cap. 8) quiere decir *padre*. Y así en la lengua que enseña la naturaleza, continuación de la voces que va oyendo, pierde el lenguaje natural y adquiere el que le enseñan». Astarloak belarri sotilagoa zuen nonbait eta hala antolatu ere euskararen lehen hotsen deskribapena (Astarloa 1883: 208 hh.).

Agustin Xaho dugu, atea eta errepublikanoa. Horrenbestez, eta hirurehun urtez, euskalduna zen, Juaristiren hitzetan esateko, «el único pueblo cristiano *avant la lettre*»²².

b) Eta «Herri aukeratua»ren kontzientziaren eskutik (hau bait da aldeak alde apologiek aitortzen dutena) beste gainerakoengandik bereizteko gogoia edo, zuzenago litzatekeena, behar gorria. Hala jakinerazi zigun Larramendik, zenbait euskaldunen portaera hizpide zuela.

Todos estos [euskaldun gaiztoak] merecen ser borrados de la matrícula de vascongados, esto es, del mejor título que tienen para su honra y nobleza; porque, olvidando que estuviese el vascuence en la nación, no quedaría prueba sólida de que son los legítimamente españoles, no injertos: de que son de la nación más antigua de España, sucesores de los primeros pobladores de España. No quedaría prueba sólida de que son una pequeña nación sin mezcla, sin raza de moros, godos, alanos, silingos, romanos, griegos, cartagineses, fenicios y de más naciones que se dice vinieron a España; de una nación exenta, limpia y libre de tachas, en su ascendencia y en su genealogía. (Larramendi 1969).

Beste honetan erreparatuko du irakurleak. Argigarritzat jaso dudana aipuan (eta bistan da aitorten gordinagorik ere ez dela falta) gisa honetako hitzak dira eragile: «matrícula», «título», «prueba sólida»... Izan ere, ikur hauen bidez mugatu ohi da ezaugarri bereizgarria, hizkuntzak (euskarak noski, nahiz eta erdaraz adierazi) berez zilegiztatzen duen nolakotasuna, alegia. Honetan datza:

En este hecho [esta ascendencia limpia, y neta, que ellos pueden hazer hasta Tubal primer poblador de España, y estas pruebas, que por induccion tan clara se hazen de ser ellos los Españoles legítimos, y primitivos, no las pueden hazer los no Bascongados] fundan los Bascongados principalmente su hidalguía, y nobleza, mas que en privilegios y gracias de los Reyes merecidas por sus hazañas. (Larramendi 1728: 30-31).

Segituan helduko diogu beste gai horri: zein irakurlego motari begira idatziak izan ziren apologiak eta euskararen goresmenerako saio ugariak, dagoeneko nabarmen gertatzen bait da eskaintzak eta eskaintza horrek jaso zuen arretak elkarrekin duten desegokitasuna. Hala ere, labur-beharrez auresango dut apologiek ez zutela oihartzun handirik izan eurek babes-asmu zuten publikoarengan (aintzat hartu zituzten, bai, geroago, baina ez da hori guri dihoakigun auzia).

III. Aho-keru mikatza dario Larramendiren aurreko purrustaldiari; onbeharrez ari, berak hala uste bederen, eta kontuak ateratzen ez zaizkionaren etsipena antzeman dakioke. Berariaz diot «kontuak», matematikak ez bait zituzten gehienetan beren menpe gure hizkuntzalariek, itxurak besterik erakutsi arren: hizpidean dago Iztueta ~~joan~~ zen mendeko Gipuzkoan sei biztanletatik bost euskaldun hutsak zirela jakinerazi zigunean (Larramendik berebat, apalago, XVIII. mendekoan lautatik hiru dio) (Larramendi 1969: 285). Alfer lana litzatekeen, aitzitik, euskaraz baliatu eta gramatika-hiztegiak zabaltzea, artean onik ez bait liokeen inori egingo²³. Erdararen lasterbideaz baliatuz ordea, bazuen euskalariak bere lanak aurrera eraman eta euskaldun ikasi edo landu xamarren gutxiengoarengana (hauek osatzen zutena, hots «... los eclesiásticos, los religiosos, los que han estudiado, los caballeros, los que se han criado en Castilla», (Larramendi 1969: 285)) zuzentzeko modurik.

(22) Juaristi 1987: 91. Eta jarraian: «El euskera se convertía así en una prueba inequívoca de la predilección divina, y el vasco en el pueblo elegido».

(23) Ik. bestela Sarasolaren hitzetan (Sarasola 1986: 210): «Euskaldun ikasiek, betidaniko joera jarraituz, erdara hartzen dute orain ere kultur hizkuntzat, hots, erdaldunak dira ikasiak diren heinean.

Ustezko irakurlego honen jarrera aztertzeari lotuko natzaio orain, Larramendiren kasua argi-iturri dudala eskuarki. Honetarako bi multzo berezi ditut:

a) Eliz-gizonena, batetik. Sail honi mesedegarri gerta zekiokoen, deritzadanez, eliz-liburuak euskaraz eman eta aldatzea, misiolari bati ketxuaren hiztegia eskuratzea komeni dakiokoen bezalaxe. Gutxi izan ziren ordea (Larramendik Zarauzko frantziskotarrak aipatu zituen salbuespen gisa (cf. Larramendi 1969: 291)). Gehi diezaigun horri andoaindarraren itzalpean eta tankeran hazitako segitzaileak Mendiburu, Ubillos, Kardaberaz, besteak beste.

b) Gainerako ikasiek²⁴, lege gizonak eta zaldunak, alegia, itxurak hala dira, entzungor egin zioten Larramendiren biderei. Gezurra badirudi ere, Euskal Herritik urrundio gabe jaso zituen Don Manuelek kritikarik latzenak («... ha tenido sus enemigos el Arte, y esos (¿quien lo creyera?) Bascongados» dio hainbestez minduta (cf. Larramendi 1745: xli))²⁵.

Hartara, arrazoi osoz esan zezakeen Larramendik «arerioa etxean», edo Blas de Otero poetaren laguntzan «y los que quisiera no me leen»:

Aun como sale el Diccionario, tiene mucho que añadir, componer, y perfeccionar, pero seguramente se quedara con sus tachas, si Dios no muda en adelante el temple de animo, y mente de los Bascongados. No tienen inteligencia, ni la quieren tener, de las perfecciones de su Lengua [...] con la aprehension de la poca utilidad deste estudio, y con el horror al trabajo, estan tan bien hallados en su desidia, que los mas dellos se quedaràn sin leer el Diccionario, como se quedaron sin leer el Arte (DT, xlv).

Ezin uka daiteke, beraz, euskal hizkuntzalariei hazia lur elkorrean erori ez zenik. Euskaldun askok ez zuen hain argi ikusi, agi danean, apologiek ezarritako *hizkuntza (euskara) / eskubide politikoak* binakoaren lotura estua.

IV. Euskalariak eurek ere ez dute gorde sarri publikoarenganako joera edo kontzientzia berdina. Bi muturrak aipatzearen,

a) Larramendiren berrikuntzak (*jakiunde*a e.a. berak «voces facultativas» deriztenak)

- 1.– publiko jakin bati zuzenduak dira («basta que los entiendan los Profesores de las Ciencias»);
- 2.– euskal ondare edo tradizioetik hartu eta eratorriak dira ustez («para el vulgo son mas perceptibles estas voces Bascongadas *Jaincoquindea, Izarquindea* [...] que no las correspondientes *Theologia, Astrologia*...).

Erdaraz moldatzen dituzte beren liburuak, erdarazkoak dira beren irakurketak, erdara erabiltzen dute beren arteko harremanetan, lumaren bidezkoetan bederen. Euskara euskaldun hutsen erlijio-heziketa bideratzeko soilik erabiltzen da, salbuespenak salbuespen...».

(24) Mitxelena 1988: 111: «La Sociedad [Bascongada de los Amigos del País], encontró en el país críticas, por lo general peor dotadas de ingenio que de intención. Las críticas parecen haber partido de medios en que toda innovación, por incómoda, merecía ser condenada. Pensaban también seguramente que todo tiempo sustraído a actividades tan provechosas como los pleitos era necesariamente perdido».

(25) Orrialde honetan bertan eman zigun halako baten berri («Este escribió, y publicó en Bilbao, y en otras partes un Manuscrito bastante prolijo»). Egilea ez zaigu ezagun tamalez.

b) Hainbat gauzatan bere burua Astarloaren zordun aitortu zuen Aranarenak berriz,

1.- erabateko ezarpen gogoia zuten;

2.- «logika»ren bidetik abiatu eta euskal itxurarekin zerikusirik ez duten formak sortarazi zituen sarri.

V. «Logika»ren bide okerra lehen ere aipatu dut, XVIII-XIX. mendeetako gramatikagileen erregulartasun karia iragarri dizuedanean. Bide horretan barrena abiatu ziren gurearen hasieran, euskal senari eta usadioari tinko lotuak horretan ere²⁶, Arana Goiri eta haren ondokoak. Logika dute, dakigunez, jomuga bakarra eta ez zaie batere axolarik kate horretaz beste gertatuko dena (literatur tradizioaz, hizkera herrikoiaz eta abarrez ari natzaizue) azken bururaino hel balitez.

La lógica es la ley primaria de la gramática euzkérica, y por lo mismo, sus dictados deben ser aceptados sin vacilación por los euzkeldunes; de lo contrario, destruimos la gramática y sacrificamos el euzkera: una euzkera ilógica no es euzkera; será si se quiere un cadaver euzkérico, ya que le faltará el alma, que son sus leyes. (Arriandiaga, cf. Villasante 1979: 359).

Las pequeñas dificultades desaparecen restableciendo las formas primitivas u originales del euskera y aplicando a todo desenvolvimiento gramatical una lógica implacable. (Aita Soloeta Dima, *Ensayo de la unificación de los dialectos baskos*, 1922, cf. Zuazo 1988: 304).

Honaino logikaren zaletasunari dagozkionak; lekuko gehiago ere erraz aurkituko du gogo lukeenak. Mende hasierako garbizaleok hainbesteko aipu handitan zuten Astarloak ere egin zituen bere saiokak. Aldatzen, edo okerrago dena, *hobetzen* zituen —berriz ere gramatika tradizionalaren kutsu arauemailea dugu mintzagai— zenbait datu durangarrak. Euskaraz zenbatzeko modua zehazterakoan, esaterako²⁷.

Aitzitik, badago Astarloaren hainbat burubideri zentzuzko azalpenak egokitze-rik²⁸. Nolanahi ere den, ezin esan genezake ezberdin eta nork bere aldetik jokatu ez zutenik logikarako isuri honetan Astarloa eta Arana Goiritarrek:

a) Astarloaren *Discursos*-en azken xedea, hau bait da berak agerian deklaratzeko duena, Hizkuntza Perfektoa bilatzea da (jatorrizkoa, akatsik gabea...). Horretarako, Hizkuntza Eredua jazten du aurrena eta atalez atal erantsi gero, 537. orrialdean —hau

(26) «Tenía además (Arana Goiri) una ciega admiración, muy vasca, por la lógica: en nombre de la consecuencia nunca vacilaba en aceptar una conclusión, por extraña que resultaba, si ésta parecía seguirse de los principios que había fijado». (Mitxelena 1980: 146).

(27) «...De aquí inferimos que nuestro idioma no tuvo voz particular ni tiene hoy para nombrar el número mil, [Larramendik bestalde, jakina: *Millá* mil, *Birmillá* dos mil, *Hiru milla* tres mil (Larramendi 1729: 39). Honek, arras bestelakoak badira ere, Arana Goiriren pasarte sonatu hura dakarkit gogora, alegia: «Volviendo ahora al trabajo de corrección del *Pater Noster* euskérico, trabajo que hizo para el Centro Vasco bilbaíno, llega a decir [Arana] que los componentes de este Centro van a ser los primeros que digan en euskera la oración del *Pater Noster*, pues la que hasta ahora se decía, está tan mal, que no puede llamarse euskérica». (Villasante 1979: 295.etik aldatu dut nik hona)] y que esta cantidad se expresó por una voz que equivaliese al *diez-cientos* y creemos que aun hoy debía hacerse lo mismo, dejando a los latinos ó mejor, á los griegos su voz *mil*, y hé aquí el modo de hacer esta numeración.

Amar-eunDiez-cientosMil
 Amaica-r-eun.....Once-cientosMil y ciento
 Eun-eun.....Cien cientosDiez mil
 Eun-eun-eun.....Cien-cientos-cientosUn millón

De lo dicho resulta que el bascuence en sus numerales cardinales es el idioma más arreglado con el dictamen de la naturaleza». (Astarloa 1883: 667-668).

(28) Ik. Laka 1989 eta Alberdi Larizgoitia 1989.

ustegabeko aurkikuntza bikaina—, Euskararengan ezagutu arte Hizkuntza guztien betegintasuna.

Aterabide hura barren barrendik sortu ez zitzaion bitartean, zer esanik ez, logika *ad hoc* batez baliatzen da bere eginahalean.

b) Aranatarrek, berriz, logika berorren izenean Hizkuntza Perfektoa lehen ez zegoen tokian bilatu zuten edo, bestela esan, hitz arrotz honetaz balia banaiteke, inbentatu zuten hein handi batean.

VI. Berriz ere aurrez-aurre jarriko ditut Larramendi eta Astarloa, ez hala gertatu zelako beti, ez eta maizenik ere²⁹. Irakasbidea errazteagatik, berriz, honela deritzat egokien eta era honetan, kontrajarriak, antolatu ditut. Gatozen aurrea Hizkuntzaren sorreraz eta nolokotasuna edo, zuzenago litzatekeena, hizkuntza eta pentsakera, hitza eta esangaia estekatan dituzten lokarriez zenbait hitz esatera. Linguistikaren historia-ko ale guztiakin bat etortzearen, esan dezagun grekoak izan zirela honetaz ardura hartu zuten lehenbizikoak (indiar, txinar, asiarrak edo feniziarren artean aurki dezakegu, bai, horrelako adierazkizunik, ez ordea gaia erabat harturik dihardutela). Grekoen artean, bada, bi jarrera nagusi berezi dira, ia gaurdaino, tinko iraun dutenak: 1) bata Heraclito eta, beranduago, Platon ditu eragile. Hauen aburuz, Naturari dagokio (Heraclito-ren kasuan, zehatzago, Jainkoari) hitza, axalaren, eta esangunearen lokarria. Jarrera honi NATURALITASUNA deritzaio. 2) Hizkuntzaren KONBENTZIONALITASUNA aldarrikatzen dutenen iruditzen (Democrito eta, batez ere, Aristoteles abiatu ziren bide honetan barrena), hizkuntza eta pentsakeraren arteko lokarria arbitrarioa da zeharo, gizonak *ex instituto* sortarazitakoa.

Gure gramatikoetan, lehengo harira berrituz, Larramendi, agi danean³⁰, Aristotelestarrangana bildu zitzaigun:

Yo bien sê, que algunos son de sentir, que todas las Lenguas son iguales en la propiedad de sus vocablos; por que todos son *ad placitum* de los inventores, ni tienen significación natural. (Larramendi 1728: 92).

Astarloa, aldiz, Naturaltasunaren zale amorratuetan amorratuena genuen, hotsez behintzat. Agian, horretara, bere teoriari egokitzen zitzaielako.

Zena zen, hizkuntzaren naturaltasuna edo konbentzionaltasuna hizpide delarik, onomatopeiarena ez da gutxien errepikatzen den gaia. Izan ere, hotsen eta esangaien arteko antzekotasunean, hau da, onomatopeian, argudio edo aitzakiarik tajuzkoena bila zezakeen naturaltasunaren aldeko hizkuntzalariak, Platonengan has eta XVIII. mendera arte. Astarloaren pasarte honek argi asko adierazi dezake diodan hori:

Dice ó prefiere el órgano de la voz la palabra grillo: pasa la idea del sonido al alma; examínala el entendimiento y la halla conforme al canto de cierto animalillo llamado así, que se halla en la memoria: he aquí una de las causas de la propiedad de las voces [...]. ¿Habrá alguno que niegue su propiedad, su eufonía? ¿Habrá quién crea casual, arbitraria al hombre esta voz? (Astarloa 1883: 162).

(29) Bere sasoikideek Larramendiren itzalpean kaskodutako eta desorduzko epigonotzat zuten Astarloa. Hala adierazi zion bertatik ezagutu zuenak, Mogelek, Vagas Ponceri: «[Astarloa] hará olvidar a Larramendi» (ik. Villasante 1979: 227). Dirudienez, geroago ere iritzi honi eutsi dio zenbaitek: «...lo que ha hecho un Macpherson para los celtas, lo hará, sin duda, para los vascos, un segundo Larramendi, reuniendo los fragmentos de su genio nacional (Herder 1784-1834: III, 161). Sin saberlo, claro está, Herder anunciaba la obra futura de Astarloa» (Juaristi 1987: 100).

Badu egiantzik esakizun honek baina, eta nori berea emateko, Astarloa zerbait gehiago ere bada.

(30) Hala ere, Larramendirengan, bere joera honetatik saihesturik, soma daiteke doi-doi Platonen oihartzunik. Ezin bazterrera utzi honenbestez Leibniz-en jarrera, konbentzionaltasunaren aldekoa bait genuen hau ere. Zenbait kasutan berriz: «bada naturaltasun izpirik hitzen jatorrian, gauzen eta hotsen hala-holako loturarik». (Lázaro 1985: 60). Honelatsu mintzatu zen Larramendi onomatopeiaren gaiari lotu zitzaionean.

Gainerakoek ostera, konbentzionaltasunaren aldekoek, ez zuten aintzakotzat hartzen halakorik; hotsen antzekotasuna —zioten— ez bait dagokio sekula esangaiaren barreno muinari³¹.

Hitz bakarrez esateko, hizkuntzaren nolakotasunari eta onomatopeiari gagozkietla, «baina» da Larramendirentzat (ik. 30. oharra) Astarloarentzat «batez ere» (hots, bere fedearen lekuko nagusia) zena:

...aunque todas las voces tuviessen significacion à placer y arbitrio de los inventores, pudieren estas acomodarse à la condicion de los objetos. Las voces por onomatopeya, se dicen con razon, que significan con gran propiedad sus objetos, y muy al natural, como el *rugitus* del Leon, *tinnibus* el zumbido [...] Pues de la misma suerte pudieron los inventores de una Lengua acomodarse a los significados, de manera, que los objetos blandos v.g. se explicassen con suavidad en las mismas voces, y los asperos con aspereza (Larramendi 1728: 92-93). [Edo aurre-rago], (...) sentados estos principios, se sigue, que el Bascuence es Lengua mas perfecta en la Propiedad de sus voces, que otras muchas Lenguas. Déxo aora à parte la Onomatopeya, que es mas frecuente en el Bascuence, que en otros idiomas (95.).

VII. Hizkuntzaren naturaltasuna ala konbentzionaltasuna hobestea ez zuen, ageri denez, hautagai bakarra XVIII. mendeko hizkuntzalariak. Mende honen erdi aldera, gramatikaren eredu nagusia edo, hizkuntzarena orobat, zein behar lukeen puntua delarik, bi irizpide berezi dira eskierki, beste hainbeste hizkuntzalari multzori daxezkienak.

1) Lehendabiziko multzoak tradizioa du gogokoen. Bestela esan, begien bistakoa da latinezko gramatiken eskolan oin hartu zutela eta hala aitortu ere jakinaren gainean (bidenabar, alfer lana dateke, deritzadanez, Larramendi edo Etxeberri Sarakoari «el inevitable modelo latino» (cf. Mitxelena 1954) egotziz, baztertu eta gutxiestea. Orijinalitatea bilatzea aski moda berria bait da linguistikan).

Nahiko da Varron aipatzea diodanaren argibide gisa: «Hauze duzue latindarren gramatikagilerik originalena. Aldioro, nahiz grekoengandik hartu nahiz bere baitarik eman, linguista handiaren sena dario. Varron-ek arautu zuen (ez zaigu gorde, damuz, bere *De sermone latino* eta besteren ahotik dakigu honen berri) *latinitas* delakoa eta hala irau du [eredu honek] harrez gero, gramatikak gramatika, mende honetaraino. Honetantxe datza *latinitas* delakoa: hizkuntzaren *natura*, *analogia* (alegia, gramatika arauak), erabilkera (*consuetudo*) eta idazle gailenen ondarea (*auctoritas*) gogoan hartzea». (Mounin 1974: 101).

Bada, XVIII. mendekoen tankeran aldatuta honetantxe ziren ezaugarriok:

- 1.- erabilera zuzena («buen uso» Luzán-en esanetan, cf. Lázaro 1985: 99)
- 2.- eta idazle jakintsuen emaitzak («prestigio de los escritores») landu.

Euskal gramatika gileen barrutian, Larramendi, irudi zaidanez, tradizio horren erdi-erdian murgildu zitzaigun. Bada lekuko franko diodana egiazta dezakeenik; bat aipatzearren, hortxe daukagu *DT*-ko hitzaurre luze adina mamitsua. Larramendi eta, haren izalpetik zeharo alderatu gabe, Zabala eta, batez ere, Lardizabal zaldibiarra³².

(31) «Tampoco en esto hay alguna demostración de la naturaleza de aquellas cosas que significan, sino semejanza de sonido» (Francisco Sánchez, *Que nada se sabe*, Lázaro 1985: 55.etik hartua).

(32) «En la conjugación del pretérito imperfecto, y, de los que de él derivan, no vienen acordes los Escritores Vascongados. Unos ponen la *a* por distintivo de singular, y la *e* de plural: y conjugan de esta manera: «Yo lo comía» jaten *nu-a-n*, *cendu-a-n*, *zu-a-n*, *gendu-e-n*, *zu-e-n*. Otros conjugan en la forma que en la tabla pongo, con la *e* en todas las personas, haciendo con la *t* la distinción del plural. El primer modo parece más sencillo, y conforme à la conjugación del dialecto de Vizcaya, y de él han usado el P.

2) Hala ere, zenbait hizkuntzalari aldendu egin ziren mendearen ardatz nagusi horretatik: «Ez da hala: ezin dugu eredutzat har idazleen ospea, ez eta hizkuntzaren erabilera zuzena ere. Naturaren antzekotasuna behar luke idazlearen bide laguna» (cf. Lázaro 1985: 99-100).

Hauek, oker ez banago, Platon-en *Cratilo*-ren eragin berankorra jaso zuten bate-tik eta, bestetik, hurrengo mendearen burutapen batzu oharkabean aurreratu, XVIII. eta XIX.aren girin horretan. Puntuari lurra hartu zuen gure Astarloak, sortzez eta etorkiz erabat XVIII.darra³³, XIX.a (aipatu mende honen aiteetan paratu zituen bere lanak, hain zuzen) biderdira zitzaion arte³⁴.

BIBLIOGRAFIA

- Alberdi Larizgoitia, J., 1989: «Oharrak euskal deklinabidearen historiografiarako». *ASJU*, XXIII-2, 411-434.
- Archu, J.B., 1868: *Bi mihiren Gramatika. Uskara eta Franzesa*, Baiona. Facsimilea, Hordago, Donostia, 1979.
- Astarloa, P. P., 1803: *Apología de la Lengua bascongada o ensayo crítico-filosófico de su perfección y antigüedad sobre todas las que se conocen*, Madrid. Facsimilea, Ed. Amigos del Libro Vasco, Bilbao, 1983.
- , 1883: *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva o gramática y análisis razonada de la euskara o bascuence*, Bilbao.
- Chomsky, N., 1972: *Lingüística cartesiana*, Gredos, Madrid.
- Echenique, M.ª T., 1984: *Historia Lingüística vasco-románica. Intento de aproximación*, CAP, Donostia.
- Goenaga, P., 1981: «Ohizko Euskal Sintaxia eta Sintaxia Berria», in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Deustuko Unibertsitateko argitalpenak, Bilbo, 139-161.
- Gorrotxategi, J., 1987: «Poza eta Euskara», in *Sintaxi Arazoak*, VI. Udako Ikastaroak Donostian, 127-148.
- Juaristi, J., 1987: «Las fuentes ocultas del Romanticismo vasco», *Cuadernos de Alzate*, 87.º iraila-abendua, Madrid.
- Laka, I., 1989: «Astarloaren hizkuntzalaritzaz» *ASJU*, XXIII-1, 75-86.
- Lakarra, J. A., 1985: «Larramendiren hiztegi-gintzaren inguruan» *ASJU*, XX-1, 9-50.
- Larramendi, M., 1728: *De la Antigüedad y Universalidad del Bascuence en España: de sus perfecciones y ventajas sobre otras muchas Lenguas, demostracion previa al Arte que se dara a Luz desta Lengua*, Salamanca. Facsimilea, Ediciones Vascas, Bilbo, 1978.
- , 1729: *El imposible vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca. Facsimilea, Hordago, Donostia, 1979.
- , 1745: *Diccionario Trilingüe*, Donostia. Facsimilea, Txertoa, Donostia, 1984.
- , 1969: *Corografía de Guipúzcoa*, J.I. Tellechea Idigorasen arg., Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones S.A., Donostia.
- Lardizabal, F. J., 1856: *Gramática Vascongada*, Donostia.

Ubillos, Aguirre, y generalmente todos los habituados al dialecto de la parte alta de Guipúzcoa. El segundo modo es practicado en la parte baja de Guipúzcoa, Navarra y aún en Francia, y de él usaron los P.P. Larramendi, Mendiburu y Cardaveraz, el Señor Moguel y otros Escritores de nota, por cuya razon he adoptado el segundo método, dejando el primero para el Apéndice». (Lardizabal 1856: 30).

(33) «Pablo Pedro Astarloa [...] es además un excelente exponente —más bien tardío— del racionalismo del siglo de las Luces aplicado a la Lingüística...» (Mitzelena 1960: 113).

(34) «Si prescindimos del método de segmentación de la unidades significativas, la lingüística, de Astarloa es netamente herderiana. Como Hamann o Herder, el durangués sostiene la equivalencia de lengua, visión del mundo, religión y espíritu nacional. El euskera es la objetivación del *Völgeist* vasco: en él «se hallan dibujados con el mayor primor la descendencia, las costumbres, las ciencias, la religión de nuestros primeros abuelos» (Astarloa 1803: 276)», eta aurrerago: «Fue indudablemente Humboldt quien hizo conocer a Astarloa la idea de su maestro. De Herder procede el anti-infusionismo manifiesto tanto en la *Apología* como en los *Discursos filosóficos* del sacerdote vasco». (Juaristi 1987: 100).

- Lázaro Carreter, F., 1985: *Las ideas Lingüísticas en España durante el siglo XVIII*, 2ª ed. Crítica, Madrid.
- Lecluse, F., 1826: *Manuel de la Langue Basque*, Toulouse. Berrarg. *ASJU* 1987-3, 1988-1.
- Mitxelena, K., 1954: «Problemas teóricos y prácticos de la lingüística vasca», *Munibe*.
- , 1956: «Eusko-Gogoa eta Euskera». Berrarg. in 1972b: 201-209.
- , 1959: «La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)», *Cuadernos de la Cátedra Feijoo*, Oviedo. Berrarg. *SHLV*, 900-911.
- , 1972a: *Zenbait hitzaldi*, J. A. Letamendia (arg.) Etor, Bilbo.
- , 1972b: *Idazlan bantatuak*, P. Altuna (arg.) Etor, Bilbo.
- , 1988: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2. argitalpena.
- Mounin, G., 1974: *Historia de la Lingüística. Desde los orígenes al siglo XIX*, Gredos, Madrid.
- Sarasola, I., 1986: «Larramendiren eraginaz eta» *ASJU*, XX-1, 203-215.
- Tovar, A., 1980: *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza, Madrid.
- Urte, P., 1900: *Grammaire Cantabrique*, Bagnères-de-Bigorre.
- Villasante, L., 1979: *Historia de la Literatura Vasca*, 2. arg. Aránzazu.
- Zabala, J. M., 1848: *El verbo regular bascongado*, Donostia.
- Zuazo, K., 1987: «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerak», *ASJU*, XX-3, 27-950.
- , 1988: «Diglosia dela eta», *Jakin* 47.

